

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. ÉVF.

1937. JUL.-OKT.

7—10. FÜZET

Hiung-nuk és húnok

Mészáros Gyula egy népvándorlaskori feliratos emlék vizsgálata kapcsán „Az első hún nyelvemlék“ című tanulmányában, amely másfél évvel ezelőtt folyóiratunkban jelent meg (NNy. VIII. 1—12), teljesen új megvilágításba helyezte a hún kérdést, amelynek nemcsak a népvándorlás korának történetében, hanem bizonyos elméletekkel kapcsolatban a magyar őstörténetben is nagy jelentősége van. Bizonyos magyar őstörténeti elméletek ugyanis annak a feltevésével épültek fel, hogy az európai húnok azonosak a kínai forrásokban hiung-nu néven említett néppel. Mészáros Gyula bizonyítása szerint azonban a húnok nem ázsiai nép, hanem kelet-európai származású népek szövetsége volt, így tehát nem török nép, ahogy a magyar őstörténet kutatói feltették. Mészáros Gyula a hiung-nu és hún nép azonosságának tanát bizonyítási anyagára hivatkozva egyszerűen téves elméletnek nyilvánította, anélkül, hogy szükségesnek tartotta volna reflektálni azokra az érvekre, amelyeket a hiung-nu és hún nép azonossága mellett egyes tudósok felhoztak.

A magyar tudományos közvélemény ugyan azt várta, hogy Mészáros új elméletét a régi felfogás képviselői majd hamarosan beható kritika tárgyává fogják tenni, ami azonban nem következett be. Ilyenformán a magyar őstörténet kérdései iránt érdeklődő közönség, mely a korábbi elméletek és feltevések kavargásában sem igen tudott már tájékozódni, tökéletes kaosznak kezdte látni a magyar őstörténetet, nem tudván, hogy a hiung-nu és hún nép azonosságának kérdésében a régi felfogás képviselőinek van-e igazuk, vagy pedig Mészáros Gyulának, aki ezt a tanítást téves elméletnek mondta. Ezt a zavart szeretném következő fejtegetéseimmel valamennyire eloszlatni azáltal, hogy beható kritikai vizsgálat tárgyává teszem a hiung-nu és hún nép azonosságára vonatkozó, eddig elhangzott érveket, hogy így ezen elméletről mindenkinek módjában legyen ítéletet alkotnia. Erre vonatkozó fejtegetéseimet még kiegészíteni szándékozom azon érvek megvizsgálásával is,

amelyeket eddig a hiung-nu és a hún nép török voltára vonatkozólag hoztak fel.

*

Bár az a tanítás, hogy az európai húnok azonosak a kínai forrásokban említett hiung-nu néppel, az újabb magyar őstörténeti elméletek egyik legnevezetesebb pillérének tekintendő, arra a kérdésre, hogy milyen érvek alapján azonosítható a két nép egymással, csak nagyon kevesen tudnának feleletet adni még azok közül is, akiknek van bizonyos tájékozottságuk a magyar őstörténet terén, illetve annak irodalmában. Ha erre nézve felvilágosításért például Németh Gyulának „A honfoglaló magyarság kialakulása“ című könyvéhez fordulnánk, amelynek pedig szinte összes fejtegetései közvetve vagy közvetlenül a hiungnu-hún azonosság feltevésére vannak alapítva, úgy ott erre vonatkozólag csak ennyit találunk a 131. lapon az egyik lapalji jegyzetben: „A hiung-nuk és húnok azonosságát bebizonyította Hirth“. Hogy hol és mi módon, arra nézve Németh könyvében még csak célzás sem történik.

Friedrich Hirth, német sinológus, aki tehát nem tévesztendő össze a hírneves német indogermánistával, Hermann Hirttel, a hiung-nu és hún nép azonosságára vonatkozó bizonyítékait 1899-ben terjesztette elő a müncheni akadémián „Über Wolga-Hunnen und Hiung-nu“ című értekezésében.¹ Hirth elméletét egy hatodik századi kínai krónikának, amelynek szerzője az 506—572 között élt Vei-szu volt, egyik tudósítására alapítja, amely Hirth német fordítása nyomán a következőkép hangzik: „Suk-tak ország a Ts'ung-ling-től (Pamir) nyugatra fekszik. Ez a régi An-ts'ai és Vön-na-sa-nak is nevezik. Egy nagy tó mellékén terül el észak-nyugatra K'ang-kü-től (Taskent), és Tai-tól (a Šan-si tartomány fővárosa) 16000 li-nyi távolságra van (egy li kb. 400 méter). Attól az időtől fogva, hogy a hiung-nuk ennek az országnak birtokába jutottak, amennyiben annak királyát megölték, Hut-ngai-ssi királyig három nemzedéknyi idő mult el. Ezen ország kereskedői korábban nagy számmal jöttek Liang országba, hogy ott kereskedjenek, mígnem Ku-tsang elfoglalásakor valamennyien fogságba estek. Kau-tsung császár (452—466) uralkodásának elején a suk-taki király követeket küldött az elfogottak kiváltására vonatkozó kéréssel, amit kormányparancs útján engedélyeztek. Ezen időtől kezdve ez az ország az adót

¹ Megjelent a müncheni akadémia kiadványában: Sitzungsberichte der philos.-philol. und der hist. Classe. Bd. II. Heft 2, 1900, 245—278.

illetőleg további követségeket már nem küldött az udvarba“. — Ennyi a nevezetes szöveg.

A szövegben említett *An-ts'ai* név Hirth bizonyítása szerint a görög forrásokban említett és az alánokra vonatkozó „*Αγοσσοι*“ népnévnek felel meg, aminthogy kínai források is emlegetik az *An-ts'ai* név mellett *A-lan-na* és *A-lan-liau* elnevezéseken is ezt a területet. Ezen tudósításból tehát megtudjuk, hogy a hiung-nuk három nemzedékkel Kau-tsung császár uralkodása előtt, vagyis 350—360 körül elfoglalták a régi Alániának nevezett területet. Ennek az országnak a fekvésére vonatkozólag Hirth értekezésében egy nagyon különös mondatot olvashatunk. „A tudósítás *ta-ts'ö* ('nagy tó') kifejezésén, — írja — ha a megadott távolságot csak az ország keleti határára vonatkoztatjuk, de egyebekben az ország fejedelmének a székhelyére vagyunk tekintettel, akár az Aral-tót, akár a Kaspi-tót, akár a Pontust érthetjük“. Mindenki, aki figyelmesen elolvasta az idézett tudósítást, bizonyára nagyon furcsának fogja találni Hirthnek ezt a köntörfalazását, mert hisz a szövegben a nagy tó fekvése egészen pontosan meg van határozva, amennyiben a Taskenttől északnyugatra található nagy tó más mint az Aral-tó nem lehet. De földrajztörténeti szempontból is képtelen Hirthnek ez a feltevése, mert hisz a kínaiak Európáról mitsem tudtak; földrajzi tudásuk ugyańis csupán a kereskedelmi utak mentére terjedt ki, azok pedig Belsőázsian vezettek keresztül és Turkesztánban délnek, illetve délnyugatnak kanyarodtak, de az Aral-tó mellékéről a korai középkorban nyugati irányban a steppén keresztül Kínából Európába kereskedelmi út nem vezetett.² Ha azonban végigolvassuk Hirth fejtegetéseit, akkor hamarosan rájövünk arra, hogy miért szeretné a kínai szöveg nagy táván minden áron a Pontust érteni. T. i. ezen az apriori feltevésen múlik az egész hiung-nu és hún azonosítás.

A kínai tudósításban előforduló *Suk-tak* név nyilván megfelel annak a *sogdhak* népnévnek, amelyet egy nyolcadik századi ótörök felirat említ turkesztáni eseményekkel kapcsolatban (v. ö. Hirth i. m. 263), amely népnév azonban *suguda* alakban már Dárius felirataiban (Bisutun I. 7) és *Σύδοι* alakban Herodotosnál is szerepel (III. 94; VII. 66). Hogy azonban a hiung-nuktól a húnokhoz eljussunk, Hirth a *Suk-tak* név

² Ezt a körülményt közvetlenül egy VII. századi kínai térkép nyomán tudjuk, amely t. i. Belső- és Nyugati Ázsiában a kereskedelmi utakat is feltünteti. Közzétette A. Herrmann: *Ostas. Zs. VIII. 196.*

megfelelőjét másutt keresi és szerencsésen meg is találja (az ilyesmit csak akarni kell) a krimi *Sudak* helynévben, amelyet byzánci források *Σουδαία* alakban említenek (ezért szeretné tehát Hirth a Nagy Tón a Pontust érteni), amely nevet megint az alánokkal próbál kapcsolatba hozni, hogy forrásának *An-ts'ai* vagyis „alán föld” kifejezéséhez is eljusson. E célból azt teszi ugyanis fel, hogy az említett krimi helynév annak a *sadagarii* vagy *sadages*, illetve *satagarii*, *satages* nevű népnek az emlékét tartotta fenn, amely a hún birodalom felbomlása után Jordanes tudósítása szerint Scythia Minor-ba (Dobruzsza) és Moesia Inferior-ba (Oláhország) költözött. Scythia Minor legszélén telepedett azonban meg övéivel együtt Jordanes szerint Attila legkisebbik fia Hernac is, akinek a nevét Priscos egykorú tudósítása *Ἡρνάχ*, illetve *Ἡρνᾶς* alakban említi.³ Viszont Jordanes egy másik tudósítása szerint Attila

³ Attila ezen legkisebbik fiának a nevét tudományos irodalmunkban újabban *Irník* alakban szokták emlegetni; ez a névalak szerepel ugyanis a dunai protobolgárok fejedelmjegyzékében a második protobolgár fejedelem nevéként, akivel Attila legkisebb fiát már V á m b é r y nyomán azonosítják. Az azonosítás alapja azonban jóformán csak az a körülmény, hogy a fejedelmjegyzék neve hasonlítani látszik Attila legkisebbik fiának Priscosnál olvasható nevéhez, illetve ezen név egyik variánsához. Ezek után már nem látszott különösebben nehéznek erre a névre valami török etimológiát találni. Vámbéry is talált ilyet, Németh is. Vámbéry még összetett névnek értelmezte Attila fiának a nevét „ifjanc” értelemben (török *ir* „férfi” + *inák* „ifjabb fivér”). Németh azonban felismerte, hogy az *Irník* névalakhoz ez az etimológia nem vezet el. Ezért Németh az Attila-fió nevét G o m b o c z nyomán már a török *ir*, *ür* „férfi” szó deminutív származékának mondja. Csakhogy azon a helyen, amelyet Németh erre vonatkozólag idéz (MNY. XXII. 10), Gombocz ezt csak mintegy odavetőleg említi egy korábban megjelent cikkére való hivatkozással. Ezt a cikket azonban nem olyan könnyű megtalálni, mert Gombocz hivatkozásába egy sajtóhiba került (MNY. XII. 283 helyett MNY. XIII. 283). Valószínűleg Németh sem találta meg a hivatkozott cikket, mert ha elolvasta volna, akkor a Gomboczra való hivatkozást az *Irník* névvel kapcsolatban bizonyára elejti. Észre kellett volna ugyanis ez esetben vennie, hogy Gombocz a hivatkozott helyen tulajdonképp nem valami török *-ník ~ nük* deminutív képzőt mutatott ki, hanem török *-änük ~ -anak* denominális képzőbokrót. Gombocz valami *-ník ~ nük* képzőbokrót már csak azért sem mutathatott ki, mert a törökben egyszerű denominális *-n* képző nincs. hanem csak *-n*, *-ün*, így tehát valami képzőboknak első elemként a törökben *-n* elő sem fordulhat. Különben is Németh Gombocz nyomán hivatkozik a török *irän*, *ürän* „hős” szóra mint az *ir* szó származékára, amely példa szintén világosan tanúsítja, hogy *-ün* a képző és nem *-n*. Az *-änük* képzőbokor pedig tényleg megvan; pl. tar. *kök-enek* „eine Turteltaube” (*kök* „kék”) vagy kaz. *küz-änük* „mészsejt” (B á l i n t nyomán), de u. o. *küz-lek* „szemüveg” (*küz* „szem”). Ezek szerint sem az *Irník* sem az *Ἡρνάχ* név nem lehet a török *ir* „férfi” szó deminutív származéka, ha csak valaki azt nem akarja feltenni, hogy mind Priscosnál, mind a protobolgár fejedelmjegyzékben egy íráshiba következtében torzult volna el minden esetben az eredeti **ir-änük* név. Ilyet azonban

fiái a nagy csata után a Pontus mellékén telepedtek meg, ott, ahol korábban a gótok laktak. Ezek alapján most már Hirth szerint kétség sem férhet ahhoz, hogy Attila legkisebb fia, illetve Priskos *Ἡϋῶς*-a, rezideált abban a krími Sudakban, amelyet feltevése szerint (amint láttuk a *Sudak* ~ *Suk-tak* azonosítása alapján) a húnok törzsszövetségébe tartozó *satagar*-alánok alapították a hún birodalom bukása után. Ezek szerint tehát a kínai forrásban említett *Hut-ngai-ssi* hiung-nu király nem lehetett más mint Priskos *Ἡϋῶς*-a, amely feltevést Hirth egy kis sinológiai halandzsával igazolni is tud. Ez az igazolás annyira délibábos, hogy ilyesmit még a mi neovámbérista nyelvészeinktől sem volt eddig alkalmunk olvasni. Hirth szerint ugyanis a kinaiban a feltételezetten *Hut-ngai-ssi*-nak ejtett név ősalakja *Hurnas* lehetett (de lehetett természetesen más is). Ez a *Hurnas* pedig szerinte Priskos *Ἡϋῶς*-ának felel meg. Ilyenformán ennek a boldogtalan németnek tulajdonkép egy görög nominativusi végződésellátott névalakot sikerült jeles methódusával kisinológizálnia (a kinaiban *-ssi*-nek olvasott ideogramm ugyanis szerinte az *Ἡϋῶς* név *ς*-jának felel meg). Ez a körülmény azonban ne zavarjon bennünket, amint-hogy Németh Gyula sem akadt fenn ezen a kis ballépésen. Az *Ἡ* ~ *hu*-megfelelés (a *-t* ~ *r*-megfelelést még valahogy meglehetne érteni) ugyan még így sem egészen világos, de némi fantáziával túltehetjük magunkat ezen a jelentéktelen nehézségen. Ha ezek után Hirthtel egyetlen analógia alapján még azt a csekélységet is feltesszük, hogy a *Hut-ngai-ssi* névre vonatkozó első kínai ideogrammot régebben *hut*-nak ejtették (ma ugyanis *fut*-nak ejtik), akkor mindenki számára napnál világosabb lehet már, hogy a *Hut-ngai-ssi* néven csakis *Ἡϋῶς* értendő. De az eddigiek mellett ez a feltevés már igazán csak semmisségnek tekinthető; ép azért a jó ügy érdekében ezt már igazán vállalhatjuk.

Elmondhatjuk, hogy Attila legkisebbik fia a modern tudományos irodalomban határozottan karriert csinált. Az ő nevével, illetve a róla szóló tudósítások felhasználásával ugyanis a legkülönbözőbb dolgokat könnyedén be lehetett bizonyítani. Az ő révén lett a hiung-nu és hún nép azonosítása a magyar őstörténeti kutatás sarokpillérévé, s nem kis részben az ő nevének köszönhetjük, hogy Attila húnjaiban egy török népet

feltenni nem lehet. De azt sem, hogy a görögök *χ*-vel írták volna a török *k*-t, amire Mészáros is hivatkozik jelen füzetünkben megjelent cikkében (225. l.).

tisztelhetünk, akikről Németh Gyula még azt is meg tudja mondani, hogy nem *j*-török, vagyis nem „bolgártörök“ nyelvet beszéltek. Ennek ellenére Attila legkisebbik fiának a neve révén mégis ki lehetett mutatni, hogy a dunai protobolgarok a húnokban tisztelték őseiket, úgyhogy ez a feltételezett bolgártörök húnhagyomány a feltételezett magyar húnhagyománynak alapjává lehetett, aminek pedig végeredményben még azt is köszönhetjük, hogy Melichnek sikerült a bolgártörökből származtatnia folyóneveinket, amely névmagyarázataira hivatkozva azután a derék P. mesternek a „legnagyobb magyar történetíró“ címét adományozhatta... És tudásunknak ezt a hatalmas meggyarapodását végeredményben mind annak az áldott körülménynek köszönhetjük, hogy Attila legkisebbik fiának a neve három változatban maradt ránk, úgyhogy tulajdonkép alig is tudjuk, hogyan hívták valójában. De azért az őstörténeti elméletek építőmestereinek még ez a három variáns is kevés volt. Ezért szerkesztett Hirth az *'Hqvās* és a *Hernac* variánsok összevegyítésével egy **Hernas* ~ **Hurnas*-t, Németh Gyula pedig az *'Hqvāx* és *Hernac* változatokból **'Hqvan*-ot. Azt azonban el kell ismernünk, hogy Németh Gyula az olvasók tisztánlátását legalább is nem igyekezett megzavarni annak a felemlítésével, hogy ennek a névnek van egy *'Hqās* változata is, amelyen viszont az, az elmélet épült fel, amelyet ő fejtegetései alapjává tett meg...

Az eddigiekből is — azt hiszem — nyilvánvaló, hogy a hiung-nu és hún nép azonosságának Hirth-féle „bizonyítéka“ fantasztikus regénynél egyébként nem mondható. Hisz Hirth azt akarja a jámbor olvasóval elhitetni, hogy *'Hqvās* feltételezett krimi székhelyéről a kínai császárhoz csekély 12000 kilométer távolságra követséget küldött néhány fogságba esett kereskedő kiszabadítása érdekében. Lehet különben, hogy Hirth mindezeket maga sem komolyan hitte, csupán azt akarta kipróbálni, hogy a tudós kollégák mennyi abszurditást hajlandók készpénznek venni, ha azokat egy szaktekintély a tudományhoz egyedül méltó olvashatatlanul unalmas formában találja fel. És ha az volt a célja, akkor azt el is érte, mert erről a tudományos áprilisi tréfáról nyilatkoztatta ki — amint említettük — például Németh Gyula is: „A hiung-nuk és húnok azonosságát bebizonyította Hirth“...

Az előzőkben tulajdonkép csak Hirth gondolatmenetét ismertettem, de az egész hypothézisgombolyag szétbogozásával és egyes feltevések cáfolgatásával nem akartam az olvasót

untatni. Erre ugyanis már csak azért sincs semmi szükség, mert időközben Albert Herrmann⁴ közzétette Középázsia-nak egy Kr. után 440 körül készített kínai térképet, amelyről világosan meg lehet állapítani, hogy a „nagy tón” a kínaiak nem a Pontust, hanem az Aral-tót értették. A Nagy-Tó és Ts'ung-ling (Pamir) között ezen a térképen néhány kínai ideogrammmal is található, amelyeknek ez az olvasata: „Suk-tak, korábban An-ts'ai”. Ezen térkép szerint tehát a kínaiak az V. század közepe táján egészen pontosan tudták, hogy Suk-tak, vagyis a régi alán föld (An-ts'ai), az Aral-tó mellékén terült el, amint Hirth idézett tudósítása is egészen pontosan ide helyezi a hiung-nu nép új országát, Suk-tak-ot. Így tehát szó sem lehet arról, hogy ezen a kínaiak az V. században a Pontus mellékét értették volna, pedig csupán ez a nyilvánvalóan erőszakolt feltevés az alapja a hiung-nu és hún nép azonosításának, vagyis Hirth egész elméletét összes ravaszul kiagyalt feltevéshalmazataival együtt halomba döntötte egy egyszerű tény... De azt is meg kell állapítanunk, hogy ez az V. századi kínai térkép antikválta mindazokat az újabb magyar őstörténeti elméleteket is, amelyek a hiung-nu és hún nép azonosságán épültek fel. Illetve ezen elméletek tulajdonképp már halva születtek, mert hisz ez az átkozott kínai térkép már 1920-ban a nyilvánosság elé került.

Nem érdektelen, hogy két kínai forrás nevezi a hiung-nuk által 350–360 körül elfoglalt földet régi An-ts'ai-nak, vagyis régi Alániának. Ez valószínűleg annyit jelent, hogy a hiung-nu hódítás idején már nem is alánok lakták ezt a területet. Mivel pedig a Hirth kínai forrásában említett követjárás a hún birodalom felbomlása idejére esett, a legsekélyebb valószínűsége sincs annak, hogy Hut-ngai-ssi hiung-nu király a hún nép uralkodója lett volna. Ezek szerint a hiung-nu és hún nép azonosságát ép annak a kínai forrásnak az adatai cáfolják, amelynek felhasználásával Hirth a két nép azonosságát bizonyítani próbálta. Hogy pedig Hirth bizonyítása nem sikerült, azt már mások is észrevették. Erre nézve hivatkozhatom a Schrader-Nehring-féle „Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde” I. kötetére (1917–23), ahol a „Hunnen” címszó alatt egyebek között ezt olvashatjuk: „Ob die chinesischen Hiungnu sachlich dasselbe wie die Hunnen sind, ist noch unentschieden”.

⁴ Albert Herrmann: Die ältesten chinesischen Karten von Zentral- und Westasien. *Ostasiatische Zeitschrift* VIII. 190/191.

Ha a kínai krónikáknak a hiung-nukra vonatkozó adatait de Groot kiadásában⁵ áttanulmányozzuk, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy ezt a népet a századok folyamán teljesen áthatotta a kínai kultúra. Már pedig ennek az európai húnokra vonatkozólag semmi nyoma sincs, de még csak olyan belsőázsiai vonatkozásokat sem tartalmaz a velük kapcsolatba hozható archeológiai emlékanyag, mint például az avarok archeológiai hagyatéka. Már csak ezért sem volnának azonosíthatók a hiung-nu néppel.

Akik tehát a hiung-nu népet a húnokkal akarják azonosítani, azok más bizonyítékra most sem hivatkozhatnak, mint a két név hasonló hangzására, vagyis amire már a 18. században Deguignes alapította a két nép azonosságára vonatkozó tételét. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk a két név hasonló hangzását, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy még ez is csak illúzió. Ismeretes, hogy a kínai nyelvben csak egytagú szavak vannak. Emellett pedig a kínai hangrendszer nagyon szegényesnek is mondható (hiányzik például nyelvükben az *r*, *ch*, *b*, *d*), úgyhogy idegen szavak és nevek átvételénél gyakran szorulnak rá hanghelyettesítésre, de mivel nyelvükben a zenei hangsúlynak (négyféle is van) jelentéshordozó szerepe van, az idegen szavak fonetikai elemei iránt valahogyan nincs fülük, úgyhogy sokszor egyenesen fantasztikusnak látszó hanghelyettesítésekre találunk náluk példákat. Az is tudott róluk, hogy írásuk ideogrammokon vagyis fogalomjegyeken alapszik. Így tehát az idegen neveket szótagonként írták le valami hasonló hangzású kínai szavak fogalomjegyeivel. Ezeket a fogalomjegyeket ma természetesen nem egyféleképpen olvassák. Azonban van valami iskolában tanított régies ejtés is, amely különbözik a köznyelvi ejtéstől, bár ez sem egységes az egész kínai birodalomban. Ezek szerint nem sokat tudhatunk arról, hogy mi volt a *hiung-nu* név ideogrammjainak eredeti ejtése, de azt természetesen még csak nem is sejtethetjük, hogy a kínai szóalak milyen idegen hangkapcsolatot volt hivatva visszatükrözni (gondoljunk csak vissza Hirth *Hu-tng-ai-s-si* ~ *Ἡϋνᾶς* azonosítására). Azt természetesen szintén nem tudhatjuk, hogy a *hiung-nu*-nak olvasott kínai ideogrammal jelölt név az illető népnek saját neve volt-e, vagy pedig a kínaiak valami más néptől vették át ezt a nevet.

Mivel — amint említettük — a kínaiak idegen szavak ele-

⁵ J. J. M. de Groot, Die Hunnen der vorchristlichen Zeit. 1921.

meit nyelvük sajátosságai következtében sokszor csak nagyon tökéletlenül értették meg, ezt a nevet is több különféle ejtésű ideogrammal írták le. A fukieni mandarin-ejtésben De Groot nyomán ezeknek az ideogramoknak jelenlegi ejtése a következő: *hung-nő* (az *ng η*-et jelöl), *hun-ok*, *hiën-un*, *giën-un*, *hong-hok*. Annyit a név átírásának ezen szép változatosságából mindenestre megállapíthatunk, hogy az eredeti név vagy kéttagú volt, vagy pedig egytagú, de valaminő a kínaiban ismeretlen mássalhangzókapcsolattal végződött, tehát a *hún* név ismert alakjaihoz sem mi esetre sem hasonlított. De azt is megállapíthatjuk, hogy ez a név *k*-val sem kezdődött, mert ez a hang megvolt a kínaiban is, így tehát a *hiung-nu* név eredeti alakja a *hún* névnek Németh által feltételezett ősi alakjához (*kun*) sem hasonlított. Ezek szerint tehát a két név esetében tulajdonképp még csak hasonló hangzsról sem lehet beszélni, így tehát még ilyen külsőleges szempont alapján sem lehet a két népet azonosítani.

A hiung-nu népet Németh Gyula néhány a törökből is magyarázható nyelvi emléke alapján töröknek tekinti, bár a kérdéses szavak a mongolból is magyarázhatók volnának; nem emlékezik még azonban azokról a hiung-nu nyelvi emlékekről, amelyek a törökből semmiképp sem fejthetők meg, pedig az utóbbiak között van egy kétnyelvű mondat is.⁶ Mivel pedig a hiung-nuk ősi földje a mai Mongolország volt, semmi okát sem látjuk annak, hogy miért ne mongolok lettek volna. Ha ugyanis a mai Mongolországot már az őskortól fogva török települési területnek tekintenők (a kínai források már a Krisztus előtt 24. és 23. század eseményeivel kapcsolatban is említik a hiung-nu népet); akkor a mandsuk, tunguzok, akik valamikor szintén délebbre laktak, és a mongolok ősi települési területeit nem tudnók kijelölni Keletázsiban, pedig ezek a népek mindig itt laktak. De ellenmondásban van ez az elmélet Németh Gyulának azon újabban kifejtett felfogásával is, amelynek értelmében a törökök őshazája Nyugatsibériában volt, amennyiben t. i. ez a nézet helytállónak bizonyulna.

Török népnek tekinti Németh Gyula az európai húnokat is. Ez a feltevés történetileg csak akkor jöhetne számba, ha ki lehetne mutatni, hogy már a Krisztus születése körüli időkben költöztek Európába. Erről azonban szó sem lehet. A hún népet ugyanis már az első századokban említik Európa

⁶ K. Shiratori, Über die Sprache des Hiung-nu Stammes und der Tung-hu Stämme. Tokio, 1900.

keletén, amint erre Mészáros Gyula rámutatott. (N. Ny. VIII. 3). De archeológiai hagyatékukban sincs a feltételezett belső-ázsiai származásuknak semmi nyoma, amint ezt már Mészáros is hangsúlyozta. Hogy lehetnének akkor törökök? Németh Gyula ugyan a törökből magyaráz a jelentősszámú hún névanyagból néhány nevet,⁷ ami azonban még nem bizonyít semmit, mert hisz bármely nyelv névanyagából ki lehetne választani olyan neveket, amelyeket formálisan kifogástalanul lehetne akár-milyen tetszőleges nyelvből is magyarázni. Pedig esetleg Németh névmagyarázatai még formailag sem egészen kifogástalanok, amint ezt az *Ḥḡwāḡ* névvel kapcsolatban már fentebb is láttuk, de amire a *Mundzucus* névvel kapcsolatban Mészáros is felhívja figyelmünket (v. ö. NNy. IX. 30, 69, 225). Ezen cikk keretében ez alkalommal természetesen nem vizsgálhatjuk át az egész hún névanyagot, hanem csupán a *hún* népnév Németh-féle magyarázatát kívánjuk kritika tárgyává tenni, amennyiben a *hún* név magyarázatának az eredetkérdés tekintetében maga Németh is különösen nagy jelentőséget tulajdonít, mert azt a húnok saját nevének tekinti.

A *hún* népnevet Németh a kun népnévvel kapcsolja össze és mindkét név ősalakját valami török **kum* ember jelentésű szóban véli megtalálni. Szerinte a török nyelvekben gyakori nazálisok közti váltakozásokkal még a *huη(nu)* név *η*-je is megmagyarázható. Ez azonban csak illúzió, mert — amint láttuk — a két kínai ideogrammal jelzett népnév eredeti alakjáról semmi érdemlegeset sem tudhatunk. — Némethnek a *kun* népnévre vonatkozó fejtegetéseiről azonban, mivel azok szorosabb értelemben nem tartoznak a tárgyunkhoz, nem szándékom ezúttal részletesebben szólni,⁸ hanem a következőkben csupán azt kívá-

⁷ Szerinte ugyan a húnok nyelvének csak „gyér maradványai” vannak; ezt úgy kell azonban érteni, hogy 100 egynéhány név.

⁸ Annyit azonban megjegyezhetek, hogy a néhány keleti török nyelvben (sag. és uig. R.) előforduló „nép” jelentésű *kün* nem ősközösségen alapuló török szó, hanem mongol jövevényszó. A mongolban ezen szó megfelelőinek „ember” a jelentése; a török nyelveknek azonban van egy „ember” jelentésű szavuk, amely *kiši, kiži, kisi, kizi* alakban körülbelül az összes török nyelvekben megvan, illetve megvolt (így megvan a fentemlített sag.-ban és az uig.-ban is) és csupán egyes nyelvekben szorította ki a mohamedánizmussal meghonosodott arab *adam* szó a használatból. Mivel tehát a csupán néhány török nyelvben meglévő *kün* „nép” szó eredeti jelentése „ember” volt, amilyen jelentésű ősi szó azonban a török nyelvben is van, a *kün* csak jövevényszó lehet. Hogy pedig valamely nyelv „ember” jelentésű szava, egy idegen népnél a „nép” jelentést veszi fel, arra nézve ép Németh nyomán megemlíthetem, hogy az arab-török *adam* „ember” szó a vogulban „nép”-et is jelent. — Mészáros Gyula volt szives a figyelmemet felhívni arra a körül-

nom pontosabban megvizsgálni, hogy nyelvészeti szempontból helytálló-e Némethnek a *hún* és *kun* népnevek nyelvi összetartozására vonatkozó fejtegetései. Nyilvánvaló ugyanis, hogyha a két név nyelvi okok miatt nem hozható kapcsolatba egymással, akkor a *hún* név szempontjából teljesen közönyös, hogy elfogadható-e, vagy hibás-e Némethnek a *kun* népnévről adott magyarázata.

A *kun* és *hún* népnév összekapcsolása céljából Németh Gyula a töröknek gondolt hún nyelvre vonatkozólag ebben a szóban $k > \chi > h$ -hangfejlődés bekövetkezését teszi fel. A $k > \chi > h$ -hangfejlődés valóban nagyon sok nyelvből megállapítható, azonban ennek előzménye mindenütt a *k*-nak aszpirált ejtése volt, vagyis a *k*-ból $kh > k\chi > \chi$ fokozaton keresztül lett *h*. Természetesen, mivel ilyenformán ennek a hangváltozásnak mindenütt az egész szókészletre kiterjedő fonetikai előzménye volt, $k > \chi > h$ hangváltozás seholssem jelentkezik sporadikusan. Ha tehát a hún nyelvben lett volna ilyen hangfejlődés, akkor az következetesen jelentkeznie az egész szókészletben, amennyire t. i. azt a névanyagon keresztül megismerhetjük. Erről azonban szó sincs, mert a görög források egész sereg húnoknak mondott nevet írnak szókezdetben *k*-val;⁹ a *hún* névre pedig *k*-s adat még véletlenségből sincs az egész irodalomban. Sőt maga Németh Gyula is annak a feltételezésével magyarázza a hún *Ἐσνάμ* és *Ἀσανάμ* neveket a törökből (összetételnek értelmezvén őket), hogy a hún nyelvben nem következett be $k > \chi > h$ -hangváltozás.

Németh Gyulának az a feltevése, hogy a húnok saját nevüket *h*-s szókezdettel ejtették volna, különben is csak téves okoskodáson alapul. A germánok — és pedig elsősorban is a gótok — ugyanis a húnok nevét χ -s szókezdettel ismerték meg, amely χ -ból azután az egyes germán nyelvekben szabályszerűen *h* fejlődött (a húnok nevére szinte az összes germán

ményre, hogy azok a kisázsiai *Kuman* helynevek, amelyeket Németh a kunokkal akar kapcsolatba hozni, a *Kummanni* város és országnévben már a Kr. e. 2. évezredbeli hethita kor emlékei közt is szerepelnek. A hethitákat pedig talán mégsem nevezhetjük ki törököknek. Érdekes különben, hogy ezek a kisázsiai helynevek már régtől fogva vonzották a névmagyarázókat, mert ugyanezt a klasszikus korbeli *Κομανα* helynevet már a régi görögök is a görög *κόμα*, *κόμη* „haj” szóval hozták kapcsolatba és etimológiájuk igazolására hozzá egy szép mondat is kötöttek. (Ma az ilyen költeményeket tudományos elméletnek mondjuk).

⁹ *Κουρίδατος* Priscus Rhet. 182; *Κουριγοῦρων* (gen. plur.) Menander Prot. 310; *Κρένα* Priscus Rhet. 197; *Κουτουροῦρε* Procop., *De bello gothico* 476; *Κούλις* Agathias 177; *Κούγγαν* (acc.) Priscus Rhet. 220.

nyelvekből régi adataink vannak). Mivel pedig a germánok elsőnek kerültek az európai népek közül kapcsolatba a hún törzsszövetséggel, feltehető, hogy a nevet maguktól a húnoktól vették át. Ha azonban a húnok saját nevüket *h*-val ejtették volna, akkor ez a *h*- az átvevő germán nyelvben nyomtalanul elenyészett volna, mert *h*-s szókezdet a germán nyelvekben a hún-germán érintkezés kezdetekor még nem volt: ismeretes ugyanis, hogy az idegen *h*- egyszerűen el szokott enyészni olyan nyelvekben, amelyek a *h* hangot nem ismerik (v. ö. pl. skand. *Helga* > or. *Olga*, kfn. *helm* > ol. *elmo* stb.).¹⁰ Abból a körülményből, hogy a görög írók a húnok nevét *Οὔννοι*-nak vagy *Οὐννοι*-nak írták, az következik csupán, hogy ők a névnek ezen alakját egy olyan néptől vették át, amelynek a nyelvében χ > *h*- hangváltozás következett be. Elméletileg ugyan gondolhatnánk esetleg arra is, hogy a görögök ezt a nevet olyan germán nyelvből vették át, amelyben a korábbi χ már csak nagyon tág réssel ejtett spiráns volt. Mészáros Gyula valószínűbbnek tartja, amint volt szíves velem véleményét ezen kérdéstről közölni, hogy a görögök valamely kaukázusi nép közvetítésével vették át a *hún* népnév *h*-s alakját; a χ > *h* hangváltozás ugyanis szerinte több kaukázusi nyelvben bekövetkezett. Ezen magyarázat helyességét jelentősen támogatja az a körülmény is, hogy a húnok nevének *h*-s írásával kapcsolatban a görög íróknál a név kettős *n*-nel való írása is megjelenik: a kartvel csoportbeli kaukázusi nyelvekben pedig *-ni* a többesszám képzője.¹¹ Ezzel szemben nyugaton a germán nyelvek révén leginkább az egyes számú névalak terjedt el latin közvetítéssel, vagyis Nyugaton a húnok nevét általában egy *n*-nel írják. Időszámításunk első századaiban azonban a görögök is mindenesetre még *Χοῦνοι*-nak írták a húnok nevét (v. ö. NNy. VIII. 3); ezeket a legrégebbi névadatokat azonban Németh Gyula vagy nem ismerte, vagy mivel ezek a húnok török voltáról való felfogásának kronológiailag nem kedveztek, egyszerűen minden indokolás nélkül figyelmen kívül hagyta.

¹⁰ A szláv nyelvek germán jövevényszavainak legrégebbi rétegében *ch*- felel meg a mai germán nyelvek *h*-jának, a 6—8. sz. után átvett szavakban azonban a germán nyelvek *h*-s szókezdetének már magánhangzós szókezdet felel meg a szláv nyelvek germán eredetű jövevényszavaiban, vagyis a *h*- nyomtalanul elenyészett (v. ö. Ernst Schwarz, Die germ. Reibelaute *s, f, ch* im Deutschen, 63—66). — Akik a közelmúltban hallgatták Mussolininak egy németnyelvű rádiószózatát, megfigyelhették, hogy a duce a német szókezdő *h*-t sohasem ejtette.

¹¹ A többes alakú népnevekről egy ízben már itt is megemlékeztünk (v. ö. NNy. IV. 120).

Ami pedig a török nyelveket illeti, nem nehéz például Radloff török szótárának anyagából megállapítani, hogy a χ -s és h -s szókezdet az összes török dialektusokban nagyon ritka és csak jövevényszavakban van meg. Tulajdonképp csak egyes újabban alakult, nagyszámú idegen elemet tartalmazó török nyelvjárásokban van több példa a χ -s szókezdetre, amelyekre azonban még Németh Gyula sem hivatkozik. A VII–VIII. századi ótörök feliratokban pedig a χ hang még egyáltalán nem is szerepel, mert hisz ezekben ennek a hangnak semmiféle betűjegye nem fordul elő. Így tehát semmi valószínűsége sincs annak, hogy a Németh által példaképp felhozott török χan méltóságnévben $k \rightarrow \chi$ -hangfejlődés következett volna be bizonyos török nyelvek körén belül és hogy ez a hangváltozás kizárólag erre a szóra korlátozódott volna. Ez a török méltóságnév azonban azonos jelentéssel megvan a mongolban is. Azt pedig talán mégsem lehet feltenni, hogy a feltételezett mongol-török ősnép már a primitív őskorban is méltóságnevekkel rendelkezett volna. Így tehát nyilvánvaló, hogy a χan méltóságnév csak mongol jövevényszó lehet a törökben, de természetesen mongol jövevényszó ezen méltóságnév k -s alakja is. Lehetséges, hogy a török kan szóalak hanghelyettesítés eredménye bizonyos török nyelvekben, de az sem lehetetlen, hogy ezen nyelvek k -s szókezddel vették át ezen méltóságnevet olyan mongol dialektusból, amelyben a mai mongol irodalmi nyelv szókezdő χ -ja helyén k volt, ami ma is előfordul bizonyos mongol dialektusokban. És vajjon Németh Gyulának nem tűnt-e fel, hogy ez a méltóságnév már a VII–VIII. századi ótörök és a X. századi ujjur emlékekben, sőt a dunai bolgároknál is kizárólagosan k -s szókezddel szerepel és hogy ennél a szónál a χ -s szókezdet csak akkor jelenik meg egyes későközépkori csagatáj nyelvemlékekben, amikor már egész Belső-Ázsia mongol fennhatóság alá került? És vajjon talán azért nem hivatkozik ezen méltóságnévnek a chazaroknál használt alakjára. (*hak'an* Mos. Choren., *χakan* Ibn Rosteh, *χαγανος* Konst. Porph.; Németh más helyütt *kagán*-nak írja), mert ezt a szóalakot még ő sem merné töröknek mondani?

Természetesen nemcsak a $chan \sim kan$ méltóságnév mongol jövevényszó a törökben, hanem mongol eredetű a török méltóságnevek nagy része is: ezeket a méltóságneveket Németh Gyula teljesen történetitlen gondolkodással mind a török-mongol nyelvközösség korából származtatja. Ez körülbelül olyan, mintha azt mondanók, hogy a németben a *Minister* méltóság-

név az indogermán nyelvi közösség korából származik, mert hisz egész sereg indogermán nyelvben megvan.

A török $k > \chi$ -hangváltozás igazolása céljából Németh Gyula hivatkozik arra a körülményre is, hogy a kazárok neve arab és görög forrásokban χ -val van írva. Ehhez mi csak azt tehetjük hozzá, hogy ezekben a forrásokban ez a név következetesen csak χ -val jelentkezik, sőt χ -val írott alakban (*χasar-et'i*) szerepel a „Grúzia élete“ című grúz (georgiai) krónikában is. Végül pedig a mi szempontunkból igen nagy jelentőségű körülmény az is, — erre Mészáros Gyula volt szíves figyelmeztetni — hogy a legrégebbi csagatáj és oszmán-török irodalmi emlékekben a kazárok neve χ -val van írva, ami arra mutat, hogy ezt a nevet a török népek is csak χ -s alakban ismerték és használták a kazár népre vonatkozólag. K -val ezt a nevet csupán az orosz krónikák írják *kozarinz* és *kazarinz* alakban. Az oroszok ezt a nevet a legnagyobb valószínűséggel maguktól a chazaroktól vették át, ami azt jelentené a számunkra, hogy a chazar törzsszövetségben beszélt nyelvben, illetve nyelvekben ennél a névnél a Németh feltételezte $k > \chi$ -hangváltozás nem következett be; a nevet következetesen χ -val író görög, arab és grúz kútfőkbe ezek szerint ez a név csak olyan nyelv közvetítésével kerülhetett volna, amelyben 1000. előtt általános $k > \chi$ -hangváltozás következett be. (Németh fejtegetéseiben valamely név közvetett átvételének lehetőségével egyáltalán nem szokott számolni). — Van azonban egy másik lehetőség is. Az oroszok a nevet esetleg szintén *χazar* alakban ismerték meg, de azt népetimológiával az orosz *koza* „kecske“ szóval hozták kapcsolatba (a *kozarb* szóalak jelentése „kecskepásztor“ lehet). Bármint legyen is, az előadottakból nyilvánvaló, hogy a *kazár* névnek χ -val való írását valami török $k > \chi$ -hangváltozással kapcsolatba hozni nem lehet. Németh Gyula ugyan Vámbéry nyomán azt hiszi, hogy a *kazár* népnév a török *kazak* névvel, illetve szóval áll etimológiai összefüggésben. Ha ez igaz volna, és a törökben tényleg bekövetkezett volna valami $k > \chi$ -hangváltozás, akkor a nagy elterjedtségű török *kazak* név és szó (*kozák* alakban mi is ismerjük) a forrásokban vagy az élő nyelvben valahol χ -s alakban is előfordulna. Erre azonban egyetlen egy adat sincs: ugyanazok a források, amelyekben a *kazar* nevet következetesen χ -val találjuk, a *kazak* nevet már szintén következetesen k -val írják. Ezek szerint a *χazar* és a *kazak* nevek származásukat tekintve nem is tartozhatnak össze. De az is következik ebből, hogy a *kazár* névben nem az

orosz források *k*-s, hanem a keleti, görög és török források *χ*-s szókezdését kell eredetinek tartanunk, ami más szavakkal azt jelenti, hogy a *kazár* népnév nem lehet törökeredetű elnevezés. Erre látszik utalni Masūdīnak egy megjegyzése is — Németh is idézi —, amelynek értelmében a kazárokat törökül *szabir*-oknak, perzsául *χazar*-oknak nevezik.

Ezek szerint egyetlen bizonyíték sincs arra, hogy a törökben régi *k* > *χ*-hangváltozás volna feltehető. Ha pedig ez így van, akkor a Németh feltételezte török *k* > *χ* > *h*-hangváltozásnak természetesen még csak a lehetősége sincsen meg.

Németh erre vonatkozó bizonyítási kísérlete már módszertani szempontból is elhibázottnak tekintendő. Ő ugyanis modern (főleg a rengeteg idegen elemet tartalmazó oszmán-török) nyelvi alakok segítségével magyaráz egy olyan nyelvi jelenséget, amely feltevése szerint 1500–2000 évvel ezelőtt következett be egy másik török nyelvben, amely nyelv török voltának egyik legnevezetesebb bizonyítéka ép a bizonyítandó feltevés volna. De még ha biztosan tudnánk is, hogy a hún nyelv török nyelv volt, akkor sem igazolhatnánk a modern török nyelvekben bekövetkezett változások a hünök nyelvére vonatkozólag semmit.¹²

Így tehát mindazok a példák, amelyekkel Németh az általa feltételezett török *k* > *χ* > *h*-hangváltozást igazolni próbálja, szükségszerűleg hibás okoskodáson vagy valami tévedésen alapulnak. Ha a török *χan* szó mongol jövevényszónak tekintendő, akkor az oszmánli *hanym* „urnő” szó például, amelyet Németh a *chan* szó származékának tart, semmiképp sem bizonyít emellett, hogy a törökben valaha is *k* > *χ* > *h*-hangfejlődés következett volna be. Pedig Németh szerint „megtör-

¹² Nyelvészeti irodalmunkban nem egészen ritka az ilyen anachronisztikus bizonyítási eljárás. Ennek elhibázott voltára Mészöly Gedeon a közelmúltban még hangsúlyozottan is szükségesnek tartotta a figyelmet felhívni „Árpád-kori magyar irodalmi emlékeink nyelvi magyarázata” című készülő művének különnyomatként megjelent előszavában (Szeged, 1937). Németh, ahogy megfigyeltem, őstörténeti fejtegetései során másutt is alkalmazta ezt a hibás bizonyítási módot. Így például a magyar *Tarján* törzsnévet a török *tarzan* méltóságnévből, amely azonban a török nyelvekben is mongol jövevényszó, származtatja annak a feltételezésével, hogy a magyarban ebben a névben *χ* > *h* > *j* hangváltozás következett volna be. Ezen magyarázatánál elfeledkezett azonban arról a körülményről, hogy ez a név már Konstantinos Porph.-nál is *i*-vel van írva (*Tarjánov*): annak pedig semmi valószínűsége sincs, hogy a magyarban abban a korban, illetve előtte a *χ* > *h* hangváltozás már bekövetkezett volna. Így tehát a magyar *Tarján* törzsnévnek semmi köze sem lehet a török *tarzan* méltóságnévhez.

tént e változás intervokalikus helyzeben is. A *tak-* „hozzáfűggeszteni” ige gerundiuma a *taky* ’és, is’ szó, mely az oszmánliban *daha*, *dahy*-vá fejlődött“ (i. m. 146). Némethnek ez az állítása szerfelett meglepett, úgyhogy pontosan utánanézttem a hivatkozott oszmánli szónak, és mondhatom, hogy nyomozásom eredményeképen kissé furcsa dolgokat találtam. Németh Gyula ugyanis a „Sammlung Göschen“-ben megjelent kis oszmán-török nyelvtanában a kérdéses szót már *daxy* alakban közli, tehát nem *h*-val. Kúnos oszmán-török nyelvkönyve szerint pedig a kérdéses oszmán-török szó nem is *dahy* vagy *daxv* — ahogy Németh állítja — hanem *dahi*. A különbség Németh és Kúnos szóalakjai között nagyon is jelentős. A kérdéses szó ugyanis csak abban az esetben lehetne török származású, ha *y*-nal volna írható, különben csak idegen eredetű lehet. Ennek megértésére tudnunk kell, hogy a hangrendi illeszkedés a törökben az *i*-re is kiterjed, aminthogy eredetileg a magyarban is így volt. Az *i*-nek mélyhangú párja a törökben az az *u*-nak megfelelő nyelvállással képzett illabiális hang, melyet *y*-vel vagy *ï*-vel szokás jelölni. Érthető tehát a felhozottakból, hogy a törökben valami vegyeshangrendű *dahi* szó csak jövevénytörök lehet, vagyis a feltételezett $k > \chi > h$ hangváltozás igazolására egyáltalán még csak szóba sem jöhet. Mivel ebben a kérdésben valaki — vagy Kúnos vagy Németh — hatalmasan tévedett, kénytelen voltam Mészáros Gyulához fordulni felvilágosításért, aki nemcsak turkológus, hanem róla feltehető, hogy ténylegesen tud is törökül, hisz több mint egy évtizedig élt egyetemi tanári és múzeumigazgatói minőségben Konstantinápolyban és Ankarában. Mészáros Gyula szerint, akinek erre vonatkozó fejtegetéseit az olvasó a függelékben találja, a *daxy* ~ *dahy* ~ *dahi* kérdésben Kúnosnak van igaza. — Németh Gyulát — úgy látszik — a bizonyítékok hajszolása közben egy kissé cserben hagyta a memóriája. Azonban mi sem mutatja jobban, hogy milyen erőszakolt a $k > \chi > h$ hangváltozás feltevése a törökre vonatkozólag, minthogy igazolására Németh még egy kis oszmán-török nyelvújításra is rászorult. Mivel tehát ilyen hangváltozás a törökben nincs, a *kun* népnévnek sem lehet semmi köze a *hún* népnévhez.

Vizsgálódásaink során sikerült megállapítanunk, hogy a népvándorlás korában Európában oly nagy szerepet játszott hún nép semmiképp sem lehet azonos azzal a hiung-nu néppel, amely különösen a Krisztus születése előtti évezredben annyi gondot okozott Kína kormányainak. De azt is felismertük,

hogy a hiung-nu és hún nép török voltára vonatkozólag felhozott érvek módszerbeli hibákon, ténybeli tévedéseken és hibás okoskodásokon alapulnak, így tehát ezen népek nyelvét illetőleg mint bizonyítékok számba sem jöhetnek. Ezen téves tanok sajnos a magyar őstörténeti kutatásokba is belekerültek, illetve — amint említettük — újabb magyar őstörténeti elméletek alapjává váltak. Ezen elméletek tehát szükségszerűleg elhibázzottaknak tekintendők, amit különben „A magyar nép eredete” című kritikai tanulmányomban más érveléssel alkalmam volt már ki is mutatni. Hogy a magyar őstörténeti kutatásnak ez a sajnálatos kisiklása bekövetkezett, azért elsősorban is a pesti neovámbérista nyelvészek felelősek, akik nemcsak hogy elmulasztották történezeinket felvilágosítani Hirth egész bizonyításának délibabos voltát illetőleg, hanem Hirth elméletét még a Melich útján divatba jött nyelvészeti formalizmus módszereivel nagy buzgalommal továbbfejleszteni is igyekeztek. A törökök iránt érzett szerelmük készteti ezen nyelvészeinket arra, hogy Eurázia összes nomád vagy félnomád népeit, amelyek ezen kontinens történetében valaha is szerepet játszottak, eltörökösítsék, amely sorsot az ő elméleteikben természetesen a magyarság sem kerülhette el. A módszerük pedig tényleg olyan, hogy annak a segítségével látszólag mindent igazolni is lehet.

Moór Elemér.

Függelék

A „török” *dahi* kötőszóról

Moór Elemér igen tisztelt barátom, fentközölt érdekes tanulmánya során, egy minden vonatkozásban elemi természetű török nyelvi kérdés útvesztőjébe keveredett. A rendelkezésére álló segédkönyvek alapján t. i. nem állott módjában eldönteni, hogy egy egészen közönséges kis török kötőszócska, hogy hangzik a maga valóságában, mi a nyelvtani rendeltetése, és ha már valóban van, mit lehet tudni eredetéről.

Ezen kötőszóra vonatkozólag ugyanis Németh Gyulának „A honfoglaló magyarság kialakulása” c. könyve (M. Tud. Akadémia, 1930) 146. lapján ez olvasható: „Megtörtént e változás (t. i. egy Németh által állított oszmán-töröknyelvi $k > h$ hangváltozás) intervokalikus helyzetben is. A *tak* „hozzáfüggeszteni” ige gerundiuma a *taky* és, is’ szó, mely az oszmánliban *daha*, *dahy*-vá fejlődött”. A Dr. J. Németh „Türkische Grammatik” című műnek

(Sammlung Götschen, 1916) 123. lapján pedig ez található: *دها*, *دخی*, *daxy*, *daha*, auch, und, sogar’.

A valóság ezen tanításokkal szemben a következő: Az oszmán-török nyelvben *daxı*, *dahı* formában átírható szóalak nincsen. Csupán csak egy hangrendi illeszkedés nélküli *dahi* kötőszőről lehet beszélni. [Az intervokalikus mássalhangzó az isztambuli és irodalmi kiejtés szerint *-h-*, és semmiesetre sem *-ç-*. Ez utóbbi mássalhangzó ugyanis csak a kis-ázsiai nyelvjárásokban van meg. A *dahi* kötőszó arabírásos graphikai képének ma már csupán csak történeti értéke van, s a kiejtés (*h*) nem követi a benne előforduló és szóbanforgó arab írásjegyet (egy *ç*-nak megfelelő írásjegy) tulajdonképeni hangtani értékét].¹

A régi oszmán-török nyelvemlékekben a *dahi* és *daha* kötőszók nyelvtani rendeltetésében még voltak némi párhuzamosságok. A jelenkori élő nyelvben azonban ez a két kötőszó mind arab- és latinírásos alakjára, mind funkciójára és jelentésére, mind pedig mondattani helyzetére nézve egymástól teljesen különvált. A *dahi* ma azt jelenti, mint „is, sőt... is“ (auch; sogar), és helyzetére nézve a mondatban mindig azon szó után áll, amelyre vonatkozik.² A *daha* jelentése ellenben annyi mint „még“, — amiről Németh említést sem tesz —, a mondatban pedig vagy azon szó előtt áll, amelyre vonatkozik, vagy az állítmány előtt.³

„És“ (und) jelentése pedig a mai élőnyelvben egyik kötőszónak sincsen.⁴

A két kötőszónak azonos rendeltetésű és azonos jelentésű nyelvtani elemként való feltüntetése tehát, mint ahogy Németh kéthelyütt is teszi, teljes megnemértésen alapszik.

Ugyanezen szócskával kapcsolatban még nagyobb a zűrzavar a melléknév fokozása körül. Németh Türkische Grammatik-jának 40. lapján ugyanis ezt olvassuk: „Die Form *güzel* ist Positiv und Komparativ zugleich, also ‚schön‘ und ‚schöner‘. Manchmal erhält der Komparativ das verstärkende Wörtchen *دما دخی* *daha*“.

Ezen tanításnak már az első része is megtévesztő. A *güzel* melléknévi alak ugyanis, egyedül és kizárólag csak annyit jelent, mint „schön“. A nyelvi tényekkel merőben ellenkezik az az állítás, hogy a törökben a *güzel* melléknévi alak, így egymagában és egyszersmind (zugleich), — ahogy Németh mondja —, azt is jelentené, hogy „schöner“. — Ilyesmit a török nyelvszellem nem ismer. A valóság kedvéért a *güzel* melléknév, ebben a változatlan alakjában, csak akkor veszi fel a középfoki „schöner“ jelentést, ha az összehasonlítandó névszóhoz a *-dan*, *-den*

¹ L. Kúnos I. Oszmán-török Nyelvkönyve 339. lapján. (A *dahi* melletti *daxı* változat *ç*-ja itt is helytelen); A Radlov Wb III, 1615—6. idevonatkozó adatai közé szintén néhány tévedés csúszott be.

² Š. Šâmî, Kâmûs i Türki. 603.

³ Š. Šâmî, I. m. 636.

⁴ A *dahi* szerepére nézve a nyelvrégiségben I. Š. Šâmî; i. m. 603.

ablatívus-rag járul: *bu ondan güzel dir* „ez annál szebb“ stb. De ugyanezen tanítás második része még alkalmasabb a zavarkeltésre. Itt ugyanis Németh el akarja hitetni velünk (és még szomorúbb, hogy a törökül tanulni akaró nyájas olvasóval is elhíthetné), hogy a graphikailag teljesen különválasztott *دخی* (olv. *dahi*) szócska

most már nemcsak kiejtés tekintetében azonos (?) a *دها* (olv. *daha*) szócskával, hanem mindkettő, mint egymással azonosértékű elem (?), a melléknév jelentésének fokozására is szolgál.

Mindenkinek tudnia kell, aki valaha is foglalkozott az oszmán-török nyelvvel, s az arab írással, hogy a középfokban a jelentés fokozására egyedül és kizárólag a „még“ jelentésű *daha* szó használatos. Aki a *dahi* kötőszót, még ha csak graphikailag is, ide bekeveri, annak alig lehet világosan kialakult fogalma az élő oszmán-töröknyelvi melléknév fokozásáról.

Nem sok tennivaló marad végül ennek a tulajdonképpen egyeredetű két kötőszónak etymológiájával sem. Németh állítása szerint mindkettő a török *tak-* ‚hozzáfűggeszteni‘ igének gerundiumos alakja: a *taky*.

Nem vitatkozunk, csak figyelmét felhívjuk a következő mongol és tunguz szókra: mongol *daki* ‚még, újra, ismét (ješčo, snova, opjatj)‘ Golstunskij III, 53; burját *daki*, *daxi*, *daxe* ‚wiederum, noch‘, *daxi-*, *daxe-* ‚wiederholen‘ Castrén 152; tunguz *daki* ‚wiederum, aufs Neue‘ Castrén 89. stb.

Ez a szó is azon nagyszámú mongolnyelvi elemek közé tartozik, melyek a török szókincs felső rétegét át- meg átítták. Török eredetű szóról ennél fogva itt beszélni sem lehet. Hol van itt a török *tak-* ige? És ki beszélhetne itt most már ú. n. „töröknyelvi“ *k > h* hangfejlődésről?

Az elsődleges mongol szó hangtani képe és jelentése ellenben önmagáról minden szükséges tudnivalót elmond. A burját intervokalikus *k > x* hangváltozás is azt mutatja, hogy ez a jelenség már az átadó eredeti mongol nyelvjárásokban megvolt.

Ilyenfajta jól megalapozott pilléreken nyugszik a hiungnu-hun azonosság elmélete!

Mészáros Gyula.

(Deutscher Auszug) *Hiung-nu und Hunnen*. Friedrich Hirth versuchte auf Grund des Berichtes einer chinesischen Chronik des 6. Jhs. nachzuweisen, dass die europäischen Hunnen der Völkerwanderungszeit mit dem Volke der Hiung-nu der chinesischen Geschichtsquellen der vorchristlichen Zeit identisch sind. Seine Beweisführung beruht jedoch auf einer Reihe von unrichtigen Voraussetzungen. So kann besonders unter dem Ausdruck „grosser See“ des herangezogenen chinesischen Berichtes nicht der Pontus verstanden werden, sondern nur der Aralsee, was sich besonders deutlich aus der Darstellung Mittel- und Westasiens auf einer

von A. Herrmann veröffentlichten chinesischen Karte des 5. Jhs. nach Chr. ergibt, wo auch der Name *Suk-tak* des Hirthschen Berichtes zwischen dem „grossen See“ und dem Pamir verzeichnet ist, so dass die Gleichsetzung dieses Namens mit dem ON Sudak in der Krim — was die wichtigste Voraussetzung der Hirthschen Theorie ist — gar nicht in Frage kommen kann. Auch die Gleichsetzung der Namen *Hut-ngai-ssi* oder richtiger *Fut-ngai-ssi* (der Name des Königs der Hiung-nu) mit *Ἡγῶς* (eine Form des Namens des jüngsten Attila-Sohnes bei Priskos) ist absurd. Eben der Hirthsche Bericht erlaubt uns eine gegenteilige Folgerung, dass nämlich die Hunnen mit den Hiung-nu nicht identisch sein können, und so gewinnt die Theorie von Gyula Mészáros an Wahrscheinlichkeit, dass nämlich die europäischen Hunnen ein nomadischer Stammesverband osteuropäischer Völker waren: in der archäologischen Hinterlassenschaft der Hunnen gibt es im Gegensatz zu der der Awaren keine Zeugnisse für die mittelasiatische Herkunft dieses Volkes, das in griechischen Quellen schon in den ersten Jahrhunderten nach Chr. als ein in Osteuropa wohnendes Volk erwähnt wird.

Nach Gyula Németh sollen sowohl die Hiung-nu als auch die Hunnen Türken gewesen sein. Einige Sprachdenkmäler der Hiung-nu können in der Tat auch aus dem Türk. erklärt werden (jedoch auch aus dem Mong.); Némeths Beweisführung ist aber nicht überzeugend, denn jene Sprachdenkmäler dieses Volkes, die aus dem Türk. nicht gedeutet werden können, wurden von ihm einfach unbeachtet gelassen. Das Türkentum der Hunnen versucht Németh durch die Deutung einiger herausgegriffener PN zu erweisen; das könnte uns auch dann nicht überzeugen, wenn die Etymologien formal einwandfrei wären, was aber durchaus nicht der Fall ist.

Verf. führt aus, dass auch die Homonymie der Namen der *Hiung-nu* und der *Hunnen* nur auf Illusionen beruht, und schon deswegen kann die Etymologie des Volksnamens *Hunne* für die Gleichsetzung beider Völker nichts besagen. Németh glaubt, dass der Name *Hunne* mit dem Namen der *Kumanen* zusammengehört und türk. Ursprungs ist; er will also auch in dieser Etymologie des Volksnamens einen besonders wichtigen Beweis für die türkische Herkunft der Hunnen erblicken. Die Etymologie beruht jedoch auf Voraussetzungen, die durchaus nicht stichhaltig sind; so kann besonders von einem Lautwandel $k > \chi > h$ im Türk. keine Rede sein. Diesen Wandel sollen einige Wörter bezeugen, die aber mongolischen Ursprungs sind. Es wird z. B. unter anderem ein angebliches osm. Bindewort *dahy* mit türk. *taky* zusammengestellt; die richtige Form des osm. Bindewortes ist aber *dahi*, und es ist — wie Gy. Mészáros im Anhang ausführt — ein mongolisches Lehnwort im Osm. — Der Name der Hunnen ist von den Germanen mit χ im Anlaut übernommen worden, aber auch im Griech. wird der Name bis zum 3. Jh. als *Χοῦνοι* geschrieben. Die spätere *Ὀῦνοι*-Schreibung im Griech. geht auf eine kartwelische Pluralform auf *-ni* zurück, und in kaukasischen Sprachen ist nach Mészáros auch ein Wandel von $\chi > h$ eingetreten.